

MEDALION ISTORIC : CONSTANTIN GIURESCU (1875—1918)

AUREL IORDĂNESCU

La începutul secolului al XX-lea istoriografia românească se angajase pe un teren pozitiv, acela al respectului față de document și al utilizării lui numai după o strictă verificare critică. Reprezentanții acestui nou curent, D. Onciul, I. Bogdan și N. Iorga, își fixaseră ca normă de conduită cercetarea numai pentru găsirea adevărului și scrisul numai pentru răspîndirea lui. Înțelegînd că pentru alcătuirea unor sinteze pe baze științifice erau necesare în prealabil cercetări critice de detaliu, ei au purces la o serie de cercetări monografice, mai cu deosebire asupra problemelor capitale, pentru ca în acest chip să se dea o temelie solidă viitoarei construcții a istoriei românești. Din aceste preocupări au ieșit *Originile Principatelor Române* ale lui D. Onciul, *Despre cnezii români* a lui Ion Bogdan, *Chilia și Cetatea Albă* a lui N. Iorga și atîtea alte cercetări de detaliu sau publicații documentare. Dar, în același timp, ei îi introduceau și pe elevii lor în tainele acestei riguroase metode, iar acel care luase în această privință primul loc, era D. Onciul. Dascăl neasemuit de metodă istorică, Onciul a format la școala lui istorici de seamă, între care se numără și Constantin Giurescu.

Născut în anul 1875, în comuna Chiojdul Mic — Buzău, după terminarea, în 1894, a studiilor secundare la liceul din Ploiești, se înscrie la Facultatea de Litere din București, secția istorică. Aici lucrează sub îndrumarea lui Grigore Tocilescu, Nicolae Iorga, Dimitrie Onciul și Ioan Bogdan, ultimii doi exercitînd asupra lui o influență hotărîtoare. Concomitent urma și cursurile Școlii Normale Superioare din București. După trecerea, în 1898, a examenului de licență, cu teza „Relațiile Țării Românești cu Ungaria pînă la urcarea pe tron a lui Mircea cel Bătrîn“, lucrată sub conducerea lui D. Onciul, Constantin Giurescu a funcționat cîțiva ani ca profesor de istorie la liceele din Focșani și Buzău. Între 1903 și 1906 a studiat la Viena, unde a avut ca profesor pe vestitul slavist C. Jirecek. Aici a găsit un bogat material documentar inedit referitor la stăpînirea austriacă în Oltenia (1716—1739) și, împreună cu N. Dobrescu, a adunat numeroase documente privind politica externă a lui Constantin Brîncoveanu. În 1909 și-a trecut doctoratul, la Facultatea de Litere din București, cu teza „Capitulațiile Moldovei cu Poarta Otomană“, fiind primul doctor în istorie al acestei facultăți; în același an, Academia Română l-a ales membru corespondent al secțiunii istorice. Cîțiva ani mai tîrziu, în 1912, a fost numit conferențiar de istorie modernă a românilor din secolul al XVII-lea înainte, iar în 1914 a devenit membru activ al Academiei. În primăvara anului 1918 fusese delegat secretar general al Ministerului Instrucțiunii publice și urma să ocupe catedra, nou înființată, de Istorie modernă și contemporană a românilor, dar

în octombrie același an, el încetă din viață, victimă a epidemiei de gripă. Avea numai 43 de ani.

Prețuit încă de pe băncile facultății de către D. Onciul, Constantin Giurescu s-a arătat a avea multiple afinități cu maestrul său în ce privește rigoarea de metodă și tot ca și el avea convingerea că orice sinteză a istoriei românești trebuie să se sprijine pe numeroase cercetări de detaliu, convingere din care au ieșit remarcabilele lui cercetări monografice. Dar spre deosebire de dascălul său, care se ocupase aproape exclusiv de aspectul politic al istoriei, el și-a consacrat, fără îndoială, sub influența lui Ion Bogdan și a lui Constantin Jirecek, o bună parte a activității sale problemelor de critică a textelor și celor de istorie socială. De aceea, opera lui Constantin Giurescu, unitară în concepția ei, poate fi împărțită în patru categorii: lucrări de istorie politică, de critică de texte, de publicație de izvoare și de istorie socială.

Între studiile sale de istorie politică, locul cel mai important, atît prin însemnătatea subiectului, cît și prin noutatea concluziilor și a perspectivelor pe care le deschidea, îl ocupă acela asupra mobilelor politicii externe a lui Constantin Brîncoveanu, publicat în 1907 sub formă de introducere la volumul *Documente și regeste privitoare la Constantin Brîncoveanu*. Pornind de la observația că Domnul Țării Românești a dat dovadă de oarecare nehotărîre în ducerea tratatelor cu imperialii între anii 1688—1690 și că imperialii au încercat, prin toate mijloacele, inclusiv constrîngerea, să ajungă la o înfeudare a lui Brîncoveanu față de politica lor, C. Giurescu își propunea să lămurească de unde acest interes pentru imperiali și de ce această atitudine nehotărîtă a domnului român. Și într-un studiu de 50 de pagini, folosind alături de izvoarele pînă atunci cunoscute pe cele descoperite de el la Viena, C. Giurescu izbutește să dea acestor întrebări răspunsuri pe care cercetările ulterioare le-au confirmat: „Cu însușirile sale deosebite, el izbutește să se strecoare prin cele mai grele împrejurări, satisfăcînd interesele creștine și în special pe cele austriace, îndeplinind cererile Porții și asigurînd locuitorilor cea mai liniștită și cu deosebire cea mai dreaptă cîrmuire din cîte cunoscuse țara“ (p. 1).

Un an mai tîrziu, în 1908, el publică lucrarea *Capitulațiile Moldovei cu Poarta Otomană*, în care studiază geneza acestor „tractaturi“, arătînd totodată că prima „închinare“ a Moldovei nu avusese loc sub Bogdan cel Orb, ci ea se datora lui Petru Aron, în 1456.

Studiul *Tratatul lui Constantin Cantemir cu Austriacii* (1690), publicat în 1910, pe lîngă faptul că stabilea cu precizie data încheierii „tractatului“, aducea și dovada că el nu s-a aplicat niciodată: încheiat sub presiunea victoriilor cîștigate de imperiali, el deveni caduc îndată ce această presiune încetă, în urma succeselor turcești din iarna anului 1690, urmate de retragerea austriacilor din Țara Românească.

Studiile de istorie îi arătasera lui C. Giurescu că utilizarea *izvoarelor* fără o prealabilă *critică* internă a lor prejudiciază solidității concluziilor. Mai ales izvoarele narrative, cronicile prezentau astfel de dificultăți pentru cercetător, încît era necesară, în prealabil, o apreciere critică a lor pentru a putea fi utilizate fără riscuri. De aceea, el întreprinse o serie de cercetări critice asupra cronicilor românești și mai cu deosebire asupra celor moldovene, iar rezultatele la care a ajuns, cu mici modificări, fac și astăzi autoritate. Prima lucrare de acest fel a publicat-o în 1906 sub titlul *Contribuțiuni la studiul cronicilor muntene*

și în ea se ocupă de cronică Bălenilor a cărei paternitate fusese atribuită lui Constantin Căpitanul. Cercetînd toate manuscrisele cunoscute la acea dată, el a ajuns la concluzia că nu Constantin Căpitanul este autorul *Istoriilor Domnilor Țării Românești*, ci Radu Popescu, în sprijinul paternității căruia a adus puternice argumente ; iar noutatea și varietatea dovezilor aduse în sprijinul noii atribuirii, neocolirea dificultăților, ingeniozitatea apropiierilor, puterea de înlănțuire și eleganța demonstrației au sfîrșit prin a atrage adevărul aproape unanim.

Începută pe terenul cronicilor muntene, activitatea critică a lui C. Giurescu s-a continuat pe acela al cronicilor Țării Moldovei. Aici domeniul era mult mai întins și problemele mult mai variate. În adevăr, cronicile moldovene s-au transmis în compilațiuni așa fel întocmite, încît problemele de paternitate, de compilare și de transcriere sînt adesea inextricabile, așa încît necesită o deosebită ingeniozitate pentru soluționare. Dar cum sagacitatea și ingeniozitatea constituiau două din calitățile lui, C. Giurescu s-a simțit atras spre acest labirint a cărui taină și-a propus să o dezvăluie. Primul lui studiu în legătură cu paternitatea acestor cronici, apărut în 1907, poartă numele de *Contribuțiuni la studiul cronicilor moldovene* și în el analizează dacă letopisețul publicat de Kogălniceanu sub numele lui Nicolae Costin și mergînd de la 1661—1711 este în întregime al acestuia, ajungînd la concluzia, rămasă definitivă, că letopisețul de la 1661—1709 nu este opera lui Nicolae Costin, deoarece conținutul lui exprimă vederi cu totul contrarii sentimentelor personale, legăturilor familiale și carierei politice a cronicarului, căruia i se datorește numai partea cuprinzînd anii 1709—1711. Un an mai tîrziu, în 1908, în studiul *Nouii contribuțiuni la studiul cronicilor moldovene*, C. Giurescu atacă altă problemă de paternitate cronică-rească : aceea a Cronicii lui Grigore Ureche și a interpolatorilor ei Simion Dascălușul și Misail Călugărușul. Supunînd unei critici foarte amănunțite manuscrisurile cronicii, el face cîteva constatări generale : 1. Toate aceste manuscrise sînt copii tîrzii, cel puțin de la începutul sec. al XVIII-lea ; 2. Interpolările variază după manuscrise ; acelea ale lui Simion Dascălușul trebuie să fie cele mai vechi, deoarece figurează în toate manuscrisurile. Pornind de la aceste constatări și de la faptul că orice încercare de a delimita cu precizie interpolările lui Simion Dascălușul este cu neputință, fără să mai vorbim de faptul că o încercare de a scoate aceste interpolări, care fac corp cu restul cronicii, ar fi însemnat a o mutila, C. Giurescu conchide că cronică considerată pînă acum ca fiind a lui Ureche, „este în realitate cronică lui Simion Dascălușul. Ureche a fost numai unul dintre izvoarele interne, alături de letopisețul moldovenesc, de cel latin și de cel unguresc, astăzi toate pierdute. Compilația mai dezvoltată, la a cărei alcătuire contribuieră, le-a scos din uz și le-a făcut să dispară“ (p. 91). Concluzia cu totul nouă fiindcă ea tindea la nerecunoașterea paternității lui Ureche. Firește, nu toți cercetătorii au fost dispuși să recunoască temeinicia acestor concluzii, iar studiile ulterioare, mai ales ale lui Petre P. Panaitescu, dar și ale lui Ilie Minea și George Pascu au arătat că nu toate concluziile lui Constantin Giurescu se pot apăra ; dar de pe urma acestui studiu au rămas definitiv cîștigate pentru știință două concluzii : 1. În forma pe care o avem azi, cronică are o îndoită paternitate : Grigore Ureche și Simion Dascălușul. 2. necesitatea unei ediții critice a cronicii lui Grigore Ureche și Simion Dascălușul. De aceea, ca o încoronare a acestor studii a publicat, în 1916, o ediție critică a cronicii.

Ultimul studiu de această natură ieșit din pana lui a fost : *Pseudo-cronici* : *Enachi Kogălniceanu*, publicat în 1916. Mihail Kogălniceanu publicase *Cronica Țării Moldovei de la 1733—1774*, care continua pe cea tradusă în grecește de Amiras, sub numele lui Enachi Kogălniceanu pe care-l socotea autor al cronicii, atribuire acceptată de toți cercetătorii. Constatând însă că manuscrisul, pe care M. Kogălniceanu îl considerase ca fiind chiar originalul cronicii, era în realitate o copie, C. Giurescu, după o minuțioasă analiză a lui, ajunge la concluzia că nu Enachi Kogălniceanu este autorul, așa încît el „trebuie scos dintre cronicarii moldoveni între care pe nedrept a figurat pînă acum“, deoarece „este neîndoielnic că altul a scris cronica publicată sub numele lui“ (p. 43).

Cercetarea unui așa de mare număr de manuscrise îi dăduse lui C. Giurescu posibilitatea de a-și face o idee despre felul cu totul arbitrar în care fuseseră publicate pînă atunci cronicile românești. În adevăr, cu excepția publicațiilor lui Ion Bogdan, majoritatea edițiilor de cronici de pînă atunci erau aproape cu desăvîrșire inutilizabile pentru un studiu științific, fie din pricina lipsei de pregătire a celor ce le întreprinsese, fie din pricina necunoașterii principiilor criticii textuale. Și atunci, C. Giurescu, dîndu-și seama cîte greșeli s-ar putea evita dacă edițiile ar fi pregătite într-un chip mai puțin empiric, începu editarea unora dintre cronicile moldovene, a căror paternitate o stabilise în studiile anterioare sau a căror însemnătate scăpase pînă atunci atenției cercetătorilor. Cea dintîi apărău în 1913, sub patronajul Comisiei istorice, sub titlul *Letopisețul Țării Moldovei de la Istratie Dabija pînă la domnia a doua a lui Antioh Cantemir (1661—1705)*. Introducerea, de o amploare puțin obișnuită — 50 de pagini pentru un letopiseț de numai 47 — stabilește că acest letopiseț, considerat multă vreme ca o compilație după cronica racovițeană atribuită lui Nicolae Muste și după a lui Nicolae Costin, este în realitate izvorul lor, o lucrare originală de mare însemnătate pentru cunoașterea evenimentelor din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Odată acestea stabilite, C. Giurescu trece la arătarea chipului în care s-a făcut recenziunea textului și tehnica ediției. Partea aceasta a introducerii era o exemplificare *in concreto* a principiilor pe care le formulase *in abstracto*, cu un an mai înainte, colegul său D. Russo în studiul *Critica textelor și tehnica edițiilor*.

Al doilea text critic editat a fost scrierea lui Miron Costin, *De neamul moldovenilor*, publicată în 1914. Și aici pune o amplă introducere în care discută toate problemele pe care le ridică lucrarea. Pornind de la constatarea că *De neamul moldovenilor* reprezintă prima redacțiune a Letopisețului de la primul descălecat pînă în vremea lui, pe care Miron Costin intenționa să-l scrie, dar pe care împrejurările l-au împiedecat a o face, C. Giurescu arată că avem a face cu „începutul unei opere mai întinse, rămasă în stare de urzeală, pe care el, în așteptarea timpului cînd va putea să o revadă și să o continue, n-o socotise încă vrednică de dat la lumină“ (p. X). Iar ediția textului, cu aparat simplu și clar, cu citarea tuturor testimoniilor, cu transcrierea pasajelor din Toppeltin care stătuseră la baza redacțiunii lui Miron și cu delimitarea precisă a interpolațiunilor, constituia un model de critică de text și un mijloc de cercetare științifică de prim ordin. Ultima ediție critică de cronică a fost aceea a lui Grigore Ureche și Simion Dascălul, *Letopisețul Țării Moldovei pînă la Aron Vodă*, apărută în 1916. Din pricina împrejurărilor tulburi, provocate de războiul care începuse, a fost editat numai textul, fără introducerea ce urma

să se publice ulterior : dar moartea autorului a făcut ca ea să nu mai apară niciodată.

În același timp, C. Giurescu pregătea o ediție cu bogate comentarii a lucrării lui Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, pe care însă nu a mai avut timpul să o desăvârșească ; dar din cursul ținut la Facultatea de Litere asupra acestei chestiuni, curs care s-a litografiat, se poate vedea ce lucrare interesantă ar fi dat.

Ultima parte a vieții sale, C. Giurescu și-a consacrat-o studiului *istoriei vechilor noastre clase sociale* : teren aproape cu desăvârșire nedestelenit dacă ținem seama că, exceptând studiile lui N. Bălcescu, Radu Rosetti și N. Iorga, nimeni nu se ocupase de atari probleme în mod special. Primele rezultate ale cercetărilor sale le publică în 1915, sub forma unei comunicări la Academia Română, cu titlul : *Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul*. Sprijinindu-și cercetările pe un bogat material inedit și pe o atență statistică a datelor documentare, el stabili că rumânia exista în Țara Românească încă înaintea formării statului feudal ; cît privește „legătura“ lui Mihai el o considera ca o măsură provocată de fuga de pe moșii a rumânilor cu ocazia expediției lui Sinan Pașa și de nevoile de bani ale domniei. Deoarece dreptul boierilor de a-și relua rumânii fugiți, oricînd i-ar fi găsit, avea să provoace de aici înainte „o necurmată strămutare de locuitori de la un sat la altul, strămutare care nu se putea împăca cîtuși de puțin cu organizarea fiscală de atunci, bazată pe principiul răspunderii colective“, Mihai a luat dreptul foștilor stăpîni de a-și reclama rumânii fugiți cu această ocazie, consacînd starea de fapt prin faimoasa formulă : „care pe unde va fi, acela să fie rumân vecinic unde se va afla“. Această interpretare a „legăturii“ a fost și este contestată, soluția cea mai probabilă rămînînd și pînă azi cea întrevăzută de N. Bălcescu, potrivit căreia „legătura“ lui Mihai a introdus legarea de glie a rumânilor (care pînă atunci se bucuraseră, între anumite limite, de dreptul de strămutare).

După ce studiasse vechimea rumâniei, era necesară precizarea naturii ei și atunci C. Giurescu a căutat să lămurească această problemă într-o nouă comunicare la Academia Română, din 1916, intitulată *Despre rumâni*. Cercetînd esența rumâniei, el o definește ca fiind „însușirea rumânului de om neliber, de om cu stăpîn“, deci o legătură care îi încătușează libertatea și care „nu se mărginește numai la persoana lui, ci se transmite ca o pată indelebilă tuturor urmașilor săi în linie bărbătească“ și aceasta la nesfîrșit, întrucît „rumânia nu era supusă prescripției“ (p. 200). În același timp, el stabilește în chip detaliat obligațiile rumânului față de stăpîn, urmărind evoluția rumâniei pînă la reforma lui C. Mavrocordat din 1746. Cercetările ulterioare au stabilit mai precis și mai nuanțat atît esența rumâniei, cît și obligațiile rumânilor : dar, în linii mari, concluziile lui Giurescu, sprijinite pe un bogat material documentar, își păstrează și astăzi în bună parte valabilitatea.

Ultimii ani ai vieții și i-a închinat cercetării clasei boierești. Cercetările erau aproape încheiate și manuscriptul redactat, cînd moartea i-a curmat firul activității. Rezultatele îndelungatelor lui cercetări au văzut lumina zilei prin grija fiului său, Constantin C. Giurescu, care le publică în 1920 sub titlul *Despre boieri*. Deși de întindere nu prea mare, ultima lucrare a lui C. Giurescu atacă problemele ridicate de situația clasei boierești pînă în cele mai mici amănunte, aducînd și aici precizuni de mare însemnătate. În special în domeniul

terminologiei aplicate clasei boierești și al variațiunilor suferite de această terminologie, ca rezultat al schimbării stărilor de fapt, contribuția lui este remarcabilă.

Opera de istorie socială a lui C. Giurescu rămîne, fără îndoială, una dintre cele mai importante din cele ce s-au publicat în acest domeniu în istoriografia românească : mai întîi prin bogăția de material inedit pe care l-a folosit și l-a pus în circulație ; apoi prin soluțiile pe care le-a dat, aproape întotdeauna noi și sugestive, în fine prin metoda riguroasă pe care a întrebuițat-o, metodă care i-a îngăduit să înlătore în mare măsură aproximativul.

Deși în cuprinsul lucrărilor sale nu face decît rareori observațiuni de metodă, se pot desprinde, totuși, din opera lui Constantin Giurescu elemente care să ajute la reconstituirea concepției lui istorice. Ceea ce izbește de la început în opera lui, este atitudinea strict critică. Pretutindeni în lucrările sale, fie că se ocupă de paternitate de cronici, de evenimente istorice sau de situații social-juridice, critica lui se exercită, implacabilă, sub toate aspectele : autenticitate, integritate, proveniență, cronologie, coerență a faptelor sau a afirmațiilor, stil, etc. ; nimic nu este neglijat. Deși metoda comparativă constituie unul din procedeele lui favorite — și e destul să amintim în această privință că primele lui succese științifice se datoresc aplicării acestei metode la studiul manuscrisurilor de cronici în vederea stabilirii paternității — el recomandă, totuși, o mare prudență în folosirea ei, mai ales cînd e vorba de stări sociale. E preferabilă, în acest caz, socotește C. Giurescu, cercetarea atentă și fără idei preconcepționale a documentelor care se referă la chestiune, a cît mai multor documente : de aici și strădania lui de a utiliza, pe cît cu putință, tot materialul accesibil. Dar aceasta nu înseamnă că știința rezidă în reproducerea documentelor sau în parafrazarea lor : pentru el știința rezidă în capacitatea de înțelegere a sensului documentelor, a sensului pe care termenii documentului îl aveau pentru contemporani ; în luciditatea spiritului istoricului și în calmul și stringența logică a raționamentelor lui ; dar mai presus de toate în simțul istoric, adică în acea facultate a spiritului care îngăduie observarea trecutului fără a introduce în ea idei sau sentimente ale cercetătorului.

Fără îndoială, concepția istorică a lui C. Giurescu își are limitele ei, determinate de concepția idealistă care domina știința istorică românească de atunci ; așa se explică faptul că, deși analiza condițiile economice ale rumânilor, el nu a văzut în ele adevărata cauză a instabilității mîinii de lucru pe moșiile boierești, ci a atribuit-o mai ales factorilor externi. Și tot din această cauză, cu toată analiza adîncită pe care o face, interdependența dialectică a faptelor apare numai atunci cînd ea este impusă de evidența faptelor.

Fără a fi volume de mari proporții, lucrările lui Constantin Giurescu rămîn modele de cercetare critică, bogate în rezultate noi, precise și, în unele cazuri, definitive. În chip firesc, cercetările ulterioare au modificat unele din concluziile lui, dar aceasta nu micșorează valoarea operei sale, care-l așează printre cei mai de seamă istorici ai noștri de la începutul secolului al XX-lea.